

Хротгар и институциите

Автор: Манол Глишев

Ванглоезичния свят обикновено наричат периода между падането на Западната Римска империя и началото на Кръстоносните походи Dark Ages - Тъмни векове.

Това, което за нас е ранно Средновековие, на запад от Ламанша (или трябва да кажем - западно от Английския канал?) е схващано като самостоятелен исторически период, различаващ се от класическите Средни векове. Това е Age of Warlords - епоха на племенни предводители, а не на крале и феодални владетели, макар че повечето от тези вождове вече носят ако не същността, то поне името на кралската власт. Понятието внушава, че между V и XI в. още не са придобили форма „типичните“ средновековни западноевропейски народности и техните държави. И наистина, Кастилия и Арагон в Испания, италианските независими градове, германските провинции и Франция сякаш твърде бавно кристализират от упорито отказващите да слязат от сцената стари разделения между днес крайно екзотично звучащите септимани и аквитанци, бургунди и лангобарди, австразийци и нейстрийци (или салии и рипуари). И това е поглед само върху част от континентална Европа. Европа, която сега без да се замислим приемаме за естествения „голям фон“, върху който се разиграват съдбите на народите, но която в „Тъмните векове“ не съществува още дори във въображението.

Колкото до Севера...

Едва през IX в. един от местните „крале“ в западната част на Скандинавския полуостров ще започне несигурно да налага авторитета си над останалите. Съпротивата срещу създаването на единна Норвегия ще доведе до бягството на мнозина благородници през Северно море и заселването на Исландия. То пък ще даде тласък на най-неизгодната, но и най-удивителна посока на норманската експанзия - към Зеления остров Гренландия и към

Винланд, някъде по бреговете на Лабрадор... дълго преди експедициите на Колумб. Същите мъчителни родилни болки в земите на свеите ще доведат (но колко бавно!) до обединението на Швеция и ще изпратят многобройни изгнаници по бреговете на Балтийско море, откъдето те ще се устремят на изток, за да сложат началото на руската история, но и на запад, към Британия, където може би потомците на изгнаници от Вестерьоталанд ще създадат „Беоулф“ като свой регионален епос. Горм, първият исторически достоверен крал на Дания, се възцарява едва през 938 г. Дотогава историята на датчаните остава несигурна - рядко името на един или друг полулегендарен владетел на о-в Зеланд се появява в епически източници.

Гоксадският кораб, Норвегия

Британските острови са разпокъсани на множество малки владения. Шотландия излиза от „Тъмните векове“ чак през 1034 г., когато най-сетне земите на скотите и пиктите стават едно цяло под скиптъра на Дънкан. В Ирландия и Уелс местен водач така и не успява да наложи безспорната си власт. Английското кралство е изковано в сблъсъка на Алфред Велики с викингския предводител Гутрум през последните две десетилетия на IX в. Дотогава Англия не е дори идея. Тук особено подходящ е стихът на Ръдиард Киплинг:

England's being hammered, hammered, hammered into shape!

В Тъмните векове границите „плават“; често те не са договорени линии, до които свършват териториите на една власт и започва друга, а ничии земи. Граничните области понякога са гъсто заселени и обитателите им успешно се противопоставят на опитите на един или друг владетел да ги включи в кралството си. Понякога тези области сами раждат „крале“: мъже, които разполагат с въоръжена дружина и поставят под свой контрол някаква зона. Обикновено те не завещават завоюваното на децата си - честата поява на нови и нови „крале“ не предполага съществуването на стабилни „кралства“.

Всичко, което днес приемаме за задължителна черта на управлението - хората със специфични функции, обграждащи краля и пресяващи отношенията му с управляваните - сякаш липсва. Изглежда няма такова нещо като „правителство“. И това като че ли е съвсем естествено. Каква нужда може да има саксонският вожд Видукинд от служители с конкретни функции, когато проблемите, пред които е изправен, са от съвсем примитивно естество? Той не събира законно определени данъци, а по обичай получава дарове или със сила взима всичко, от което има нужда, за да издържа себе си и въоръжената си свита. Не подписва договори, а се заклева и спазва клетвата, докато не прецени, че отсрещната страна е достатъчно слаба, за да бъде надвита. Единственото „обществено мнение“, което го интересува, е това на воините му. Повечето от тях са негови роднини, има и неколцина пришълци, които са доволни да се бият за своя господар, стига да са им гарантирани храна, покрив и закрила при простъпка. Историческата литература, създала понятието

Dark Ages внушава, че единствените личности на епохата са повече или по-малко ефимерните крале, християнските светци, препъващи се със свещ в ръка из тъмнината на потъналия във варварство свят и, разбира се, изпъкващите на преден план воители - шампионите на кралете.

Линдисфарнското Евангелие, Англия. Заглавна страница на Евангелието от Матей

Дори Морис Дрюон, този великолепен панегирист на средновековна Франция, се поддава на английската терминология и иронично подмята, че майордомът на Хлодвиг е толкова майордом, колкото Хлодвиг е крал. Сякаш Франция (или поне империята на Карл Велики) не е създадена тъкмо от майордоми! Но ако приемем Франция за голямото изключение на западния свят, изглежда, че все пак има нещо убедително в картината, рисувана от популярното понятие Dark Ages. Може би поне в районите извън лимеса на унищожената Римска империя докъм XI в. „кралство“ е всяка малка територия, в която се разпорежда вожд със собствена дружина и зала, където се събират воините. Подобна проста и едва ли не

идилична картина на раздробени и податливи на разпадане и преразпределяне незначителни и нетрайни обединения, известни като комитати (от латинското *comitatus* - свита; това дори не са владения) съответства на идеята за Тъмни векове в европейската история: някъде в горите, на миниатюрни разчистени пространства се издигат груби постройки, в които диви наглед мъже пият домашно произведено пиво и се хвалят един пред друг с храбростта си, тоест с броя на извършените убийства. Сякаш всичко е на мястото си. Пред очите ни е един съвършено варварски свят, към който сложните реконструкции на меровингския ред на Жан Фавие не биха могли да имат никакво отношение. Тук единствен водач може да бъде Дейвид Рос, който така добре рисува епохата на Тъмните векове чрез своите описания на бедността на дал-риадските манастири в западна Шотландия в книгата си "Ancient Scotland".

Литературата на ранносредновековна Европа сякаш само потвърждава точно колко "тъмни" са тези ранни столетия. Поезията в Старата Еда е примитивна: хуморът в нея - грубоват, а драматичните моменти са изразени толкова сухо и пестеливо, че човек с право може да се замисли дали скалдовете са имали същото разбиране за напрежение в сюжета, каквото притежаваме днес.

И ако прозаичните саги не разкриваха един свят, който принадлежи не само на воини и крале, а и на търговци, и не само на смелостта, а и на изтънчените обноски и остроумието, може би всичко щеше да бъде ясно. Това се отнася и до литературата в Англия от времето на саксонската Хептархия. Тъкмо "Беоулф" (нач. на VIII в.), който е може би в най-висока степен "варварска" поема, ни позволява да хвърлим поглед към едно по-различно и неочаквано лице на Тъмните векове.

Вече стана дума за кралете от епохата между V и XI в. Доколкото принадлежат на едно схващане като мрачно и затворено пред-Средновековие, те не управляват кралства, а просто водят воински отряди. Упражняват контрол изключително посредством личния си авторитет, а не разчитат на някакъв апарат от служители със специфични функции. Само че "Беоулф" показва тъкмо противоположна

картина. Когато едноименният герой и придружителите му за първи път слизат на датския бряг, там ги посреща крайбрежен страж. Той спира гаутите и ги разпитва кои са и къде отиват. Когато научава името на предводителя им и целта на тяхното идване (а те търсят датския крал, за да му предложат помощта си срещу чудовището Грендел), стражът обещава да пази кораба им, докато дойде време да отплават обратно. Нещо повече, той разполага с отряд, който изпълнява заповедите му. В стиховете 230-320 (по изданието на Klaeber) съвременният читател неочаквано се сблъсква с крайбрежната охрана на датския крал, след като изрично му е било казано, че такава охрана няма и не може да има (Дейвид Рос, а преди него мнозина автори, начело с Едуард Гибън твърдят, че за никакви установени институции у древните германски народи не може да се говори - поне докъм XI в).

Шлемът на крал Редуалд от Сътън Ху, Англия.

В стихове 332-399 Беоулф се представя на мъдрия Улфгар, привратник на крал Хротгар, и двамата изключително сериозно и церемониално уговарят как Беоулф ще се представи на владетеля. Улфгар разпитва госта кой е, сетне го оставя сам и отива при краля, за да съобщи, че е дошъл чужденец. После се връща при героя и му предава, че Хротгар го допуска в двореца, но го кара да остави оръжията си пред портата. (Впрочем, Толкин заема почти изцяло тази тържествена сцена от поемата в главата „Кралят на Златния замък“ от „Властелинът на Пръстените“ и така връща на широката публика един забравен мотив).

Вече пред трона на краля, при това няколко пъти, Беоулф разменя реплики с Унферт, чиято роля в кралския дом е донякъде неопределена. Унферт се подиграва с Беоулф, но той му отвръща не с гняв и заплахи, както би подхождало на воинската чест, а с кратка насмешка. Това внушава, че самият Унферт не е воин (още повече, че той е седнал в краката на Хротгар, а не на някоя от пейките за бойците), а по-скоро нещо като шут (ст. 500-533). По-нататък обаче Унферт се помирява с Беоулф и му подарява опасния меч Хрунтинг (ст. 1455-1471). В ст. 1165-1169 пък се казва, че Унферт е храбър, но и подъл (значи все пак е воин); освен това той е братоубиец (остава неясно как тогава живее в мир и в близост до краля). На няколко места в поемата той е наречен „вития на Хротгар“ (spokesman по новоанглийския превод на Gummere). Оказва се, че староанглийската поема от началото на VIII в., тоест от самата среда на Тъмните векове, показва един кралски двор, в който всеки има своето точно определено място. Това никак не съответства на идеята за безвластния и чужд на всяка приемственост дух на епохата, имплицитна от понятието „Тъмни векове“.

Две подробности допълват картината на богатия, подчинен на обичаи и условности, сложен дворецов живот в дома на Хротгар (респективно в съвременните на поета кралски двореца на англите и саксите). Кралят живее заедно със съпругата и синовете си, но негов съвладетел, определен за наследник на трона и бъдещ настойник на кралските деца е възмъжалият му племенник Хродулф (ст.1018, 1164 и 1181-1187). Хродулф съответства на легендарния крал Хролф Краки (Върлината), на когото

е посветена прозаична датска сага от XIII в., където подробно са описани дворецовите обичаи. А последната жертва на чудовищата, живеещи в блатото надалеч от двореца е Ешере, приятел и управител на имотите на краля (ст. 1296-1297).

Могат да бъдат приведени още примери за сложността и разнообразието на живота във и извън кралските зали през така наречените Тъмни векове - както от поезията и светската проза, така и от официални документи. Без значение е дали вниманието ни ще се насочи към събора в Уитби, където вече придобилата форма доктрина на Римската църква влиза в сблъсък с особеното, островно християнство на келтите от Уелс и Ирландия, към капитулациите на Карл Велики или към трактата за тъмнината на Фредегизий от Тур - дори най-ранният и поразяващо беден на фона на предшестващата го императорска епоха период на западното Средновековие е толкова често пронизван от „ренесанси“ (на ирландските проповедници, на англосаксонската литература, каролингски ренесанс и т.н.), че да се говори за него като за Тъмни векове изглежда малко или повече неподходящо.

Тук могат да бъдат припомнени и думите на Кенет Кларк от книгата му „Цивилизацията“: че част от очарованието на така наречените тъмни векове се крие в разкошните ръкописи, но и в уменията да се изработват прекрасни, богато орнаментирани предмети от скъпоценни метали и от китова или моржова кост, заменила слоновата. Отново на Кенет Кларк принадлежи и съждението, че силуетът на скандинавския боен кораб от същата епоха може и да е будел ужас у жителите на галските и британските брегове, но мореходните му качества са несъмнени, а елегантният му силует и украсата на носа могат да предизвикат у нас естетическо удоволствие, както вероятно са го предизвиквали у собствениците на самия съд. Това се отнася, разбира се и за основните маркери на престиж в тези войнствени времена - доспехите и оръжията. Споменаването дори само на богато орнаментирания и изкован със своята проста и внушителна форма кралски шлем от погребението на Редуалд в Сътън Ху от 624 г. битрябвало да бъде достатъчно. Става дума вече не само за литературни концепции или

институции, а за осезаемо високо равнище на материалната култура.

Англосаксонска торевтика, посребрени бронзови апликации от конска сбруя

За по-пълното разбиране на историческите и културните процеси, които още през Средните векове формират основни белези в културата на европейските народи, трябва да се избягват удобните и опростенчески клишета, които моделират цяла епоха, но обедняват и изкривяват образа ѝ; ровейки в паметта на далечните си прадеди, човек винаги е длъжен да знае как те са виждали самите себе си. Прекаленото доверие към документа може и да е типично за дилетантите, както твърдеше покойната проф.

Вера Мутафчиева, но уважението към думите от древността е знак за истинска любов към историята.

Манол Глишев © 2006-2009

Частична литература:

- Жан Фавие. Карл Велики. Превод от френски Венелин Проиков. Рива, София, 2002;
- Староисландски саги и митове. Превод от староисландски Михаил Минков. Народна култура, София, 1985;
- Митове и легенди на скандинавските народи. УИ "Св. Климент Охридски", София, 1992;
- Арон Гуревич. Средновековният свят: културата на мълчащото мнозинство. Превод от руски Евгения Трендафилова. УИ "Св. Климент Охридски", София, 2005;
- Снори Стурлусон. Саги за кралете на Севера. Превод от норвежки Румяна Сиромахова. Военно издателство, София, 2005;
- Беовульф, Старшая Эдда, Песнь о Нибелунгах. Перевод В. Тихомирова, А. Корсуна, Ю. Корнеева. Художественная литература, Москва, 1975;
- Keith Feiling. A History of England. Oxford, 1973;
- David Ross. Ancient Scotland. New Lanark, 2004;
- David Ross. The Celts of the British Isles. New Lanark, 2004.